

**PSEUDOLIBERALNI DISKURZ I OTPOR NACIONALIZMU:
ANALIZA DISKURSA STEFA JANSENA O OTPORU
NACIONALIZMU U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI**

Srdan Jovanović

Palacky Univerzita Olomouc, Republika Češka

Stef Jansen's book *Antinationalism* offers an analysis of the resistance to nationalism in post-Yugoslav countries, primarily in Croatia and Serbia, realizing primarily that it is the rural communities where these extreme national sentiments took hold. Jansen proceeds to explain how, in his view, there is an intrinsic type of Saidian orientalism common to the urban centres, in which the rural is presented as primitive and backwards. Though Jansen himself offers both a number of academic resources, scientific and philosophical in origin, as well as own research as proof that the nationalism promoted by Tudjman and Milosevic did stem from the rural communities primarily, he sees the urban resistance to the rural as something that, in his own words, 'irritates' him, as he notices the 'lack of tolerance' of the *socium* which tries to fight the intolerant nationalistic views of the world. The essay shows that in addition to clear subjective bias, Jansen falls prey to a rather common, yet unnoticed logical fallacy that plagues modern liberal/leftist discourse – the fallacy of the excluded middle (the fallacy of false dichotomy), thus distorting liberal discourse and leading into pseudoliberalism.

U okviru ovog eseja predstaviću neke ideje britanskog antropologa i sociologa Stefa Jansena, koji se devedesetih bavio problemima otpora rastućem nacionalizmu na prostoru bivše Jugoslavije (prvenstveno u Hrvatskoj i Srbiji), a koje je predstavio u svojoj knjizi *Antinationalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Po Jansenu, 'ljjedna od strategija antinacionalističkog otpora bila je i artikulisanje kulture kao kriterijuma koji će činiti glavnu alternativu nacionalnoj pripadnosti' (Jansen: 2005, kao i svi ostali citati). Jansen sa pravom primećuje da je otpor nacionalizmu devedesetih bio koncentrisan oko urbanih centara, naime, u glavnim gradovima Zagrebu i Beogradu. Isto tako, on primećuje da 'ako su zagovarali i upražnjavali toleranciju prema pripadnicima drugih nacija, mnogi protagonisti ove studije gajili su veoma negativne stereotipe o ruralnom stanovništvu s kojim dele istu nacionalnu pripadnost.' Jansen je ovom, kako je naziva, 'netolerantnošću' prvenstveno 'iritiran', te je pokušao da je objasni pozivajući se na poznati rad Edvarda Saida *Orijentalizam*,

ukazujući na to da postoji neka vrsta konstruisanja Drugog od strane liberalnog centra u odnosu prema ruralnom i 'primitivnom'. Bilo kako bilo, pokazaće se da Jansenova analiza pati od jednog većeg problema sa kojim se autor ovog eseja sve češće susreće, a to je jedna logička pogreška imena lažna dihotomija, koja od liberalno-levičarskog diskursa pravi nešto što se jedino može nazvati pseudoliberalizam (ako ne jednostavno i 'pogrešno interpretirani liberalizam'), u okviru koga se poziva na 'opštu toleranciju' svega i svačega (problem na koji je već ukazao i poznati filozof i metodičar Karl Popper).

Kako bi se lakše shvatio bazis na osnovu kojeg Jansen izvodi zaključke, predstavio bih i paragraf koji je Jansen sam uzeo kao tipičan izvadak iz diskursa modernog, urbanog otpora nacionalizmu. Dvojica protagonista su mladi Darko i Veljko, čiji dijalog Jansen prikazuje:

„Darko: „...e sad, zanimljivo je, znaš, kad mislim na Bosnu, nikad ne mislim na Sarajevo ili Tuzlu, nego na brda, na ljude koji su...ono, totalno neobrazovani, zaostali. Do njih civilizacija još nije došla. A rat je definitivno bio najgori baš tamo u Bosni, tamo gde ti ljudi žive.“

Veljko: „Ali isto ti je i na jugu Srbije...južnjački mentalitet, oni koji su živeli pod Turcima razlikuju se od onih koji su živeli po Austrougarskom.“

Darko: „A sačuvaj bože kako bi tek bilo na Kosovu, mislim, još jedan rat! Kad samo pomislim...mislim, ono, nemam ja predrasuda prema Albancima, ali ti ljudi su stvarno neverovatno neobrazovani, tamo vlada užasan primitivizam...“

Veljko: „Na obe strane!“

(...)

Darko: „Ljudi tamo još uvek žive u plemenskoj zajednici.“

Veljko: „Ono, krvna osveta.“

Stef: „Jesi ti bio na Kosovu?“

Veljko: „Ja nisam, ali moja devojka je s Kosova...“

Darko (smeje se): „Znači, baš je primitivna!“

Veljko: „...ali ona nema kontakta sa njima. Zna neke Albance s Kosova ovde u Beogradu, ali...ne, ja nikad nisam bio tamo. Iz njenih priča, a i njihovih...pfff. I jeste, tačno je, Albanci i Srbi na Kosovu stvarno su isti u tom smislu.“

Stef: „A ti, Darko?“

Darko: „Nisam ni ja. Pitao sam jednu Albanku iz Prištine koja je bila s nama u mirovnom kampu, ona kaže da nije baš sve onako kako mi mislimo. Ali ona je iz Prištine, a Priština je ipak grad. Kaže da i oni izlaze, da sede i sa Srbima i s Albancima, i tako...Nije onako kao što

vidiš na TV-u. Ali s druge strane, moj ćale je radio tamo, i on mi kaže da, kao, ima prodavnica u koje samo Albanci dolaze i prodavnica samo za Srbe. I da su u jednom trenutku čak Albanci išli jednom stranom ulice a Srbi drugom. Zamisli samo tu tenziju! I rekao mi je još da je tamo sve užasno primitivno, da je otišao u neki restoran i da je kelner bio, ono, normalno obučen, ali da su mu cipele bile skroz kaljave (smeje se). Koji užas, e!“

Kao što je i moguće primetiti, vidimo ’ukazivanje na ruralni primitivizam kao glavni uzrok za nacionalističke ratove.’ Jansen primećuje kako se ’za ljude koji su važili kao „nekulturni“ najčešće se, sa sasvim jasnom pejorativnom notom, govorilo da su „seljaci“, a bio je tu i čitav spektar drugih pogrdnih reči za ljude iz ruralnih krajeva: ljudi s brda časkom bi postali brđani, pa primitivci, divljaci ili rolingstonsi.’ Međutim, ja bih već ovde napravio malu pauzu.

Kao osoba koja je devedesete provela u Beogradu (odvažiti se do Zagreba je najednom postalo ne hrabrost, ali i ludilo), i kao osoba koja je i sama učestvovala u sličnim dijalozima sa mnogo većim brojem pripadnika antinacionalističkog (koliko god neformalnog) pokreta, već ovde mi je nešto zasmatalo. Kao prvo, reč ’brđanin’ doslovce znači ’osoba sa brda’. Kako je moguće da su ’osobe sa brda časkom postali brđani’, to jest – da su brđani najednom postali brđani? Pitanje negativne konotacije je potpuno sruga stvar – ovo je čista semantika. Dalje, nazivati osobe iz ruralnih krajeva ’rolingstonsima’ (sic!) doslovce nikad nisam ni načuo. Za beogradski antinacionalistički pokret, kao i za ceo svet, rolingstonsi su bili samo jedna popularna rok grupa. Reč ’divljaci’ sam takođe čuo veoma, veoma retko. Ostale su samo dve reči – primitivac i seljak. Zašto Jansen navodi sve ono ostalo? Rolingstonsi, brđani i divljaci? Možemo ići i dalje: Jansen prvenstveno navodi kako su, sa sve pejorativnim prizvukom, ljudi sa sela bili prozivani ’seljacima’. Još jednom – čovek sa sela je seljak. Jansen navodi, pak, kako je toj sememi priključena jedna izrazito negativna konotacija, kao da je svaki čovek sa sela (dakle, seljak) viđen kao ruralni primitivac. Ipak, to nije bio slučaj u potpunosti. Kako je vreme proticalo, taj diskurs se u Beogradu lagano ali sigurno definisao sve bolje i bolje, te je semema ’seljak’ dobila svoju verziju sa izrazito definisanom negativnom konotacijom, kako bi ’čovek sa sela’ ostao ono što jeste – prosto i jednostavno čovek sa sela, bez konotacije (naravno, ne u svim situacijama, ali izrazito je važno napomenuti). Ta semema je seljober, mada se i striktno semantički pejorativ seljačina koristila u slične svrhe. Seljak je ostao jednostavno čovek sa sela. Dakle, taj ’ruralni primitivac’ o kome Jansen i

njegovi subjekti govore je ipak dobio ime koje bi ga razlikovalo od prostog 'čoveka sa sela'.

U istom duhu je moguće i analizirati gorenavedeni dijalog Darka i Veljka. Morao sam nekoliko puta da ga pročitam da bih našao instance koje su mi zasmetale otprva na, čini se, subliminalnom nivou. Dijalog Darka i Veljka, jednostavno, bio je suviše savršen. Prosto, meni se nikada nije desilo, tokom godina i godina provedenih u Beogradu, tokom perpetualnog učešća u protestima i sličnom diskursu na skoro svakodnevnoj bazi, da naletim na jedan tako savršen dijalog, u kome je predstavljeno sve što je potrebno. Pogledajmo: Darko i Veljko (znam doslovce jednog Darka i niti jednog jedinog Veljka – i to je sumnjivo) se nalaze u idealnim situacijama da komentarišu. Veljkova je devojka čak sa Kosova (idealno mesto za analizu antinacionalizma), a Darkov otac je tamo čak i radio. Šanse za to su jednostavno suviše male. Dalje, dijalog Darka i Veljka odiše preforsiranošću beogradskog slenga. Izrazi poput 'Koji užas, e!', 'Mislim, ono...', 'znači' i slično se u tako kratkom pasusu nalaze u suviše velikom broju, kao da je namerna bila želja da se pokaže 'urbanost' antinacionalizma. Jedan jedini zaključak (mada nije moguće ni proveriti, niti potvrditi) je ostao – da je autor paragraf izmislio (isto tako se može postaviti pitanje kako je autor uopšte taj paragraf uspeo da zabeleži tako detaljno. To bi jedino bilo moguće ukoliko je imao sa sobom diktafon, što ne pominje, i da je nivo njegovog poznavanja hrvatskosrpskog odista velik, pogotovu kad se uzme u obzir neverovatna gomila slenga koju govornik kome to nije maternji jezik teško može da primeti).

No, ignorišimo i to, pretpostavljajući da je paragraf istinit. Krenimo dalje, podsećajući se na to kako je autor bio 'iritiran diskriminativnim diskursom':

„Iritiran time što ljudi koji se bore protiv diskriminativnog diskursa kakav je prožeo njihovo društvo i sami tako otvoreno barataju stereotipima, isprva sam pokušao da kontriram standardnim levičarskim argumentima o toleranciji – bez ikakvog uspeha, pa sam lagano morao da se navikavam na činjenicu da nekakav orijentalizam uperen protiv seljaka predstavlja bitnu odrednicu dnevne rutine mnogih koji sebe smatraju gradskim ljudima, i da je on, uz to, ponekad i glavni mehanizam antinacionalističkog diskursa. U stvari, povezivanje nacionalizma i ruralne zaostalosti možda je bio i najvažnija stavka u pokušaju postjugoslovenskih antinacionalista da očuvaju „kontinuitet normalnosti“, naročito u svakodnevnom životu.“

Do ovog momenta, ne bismo imali nikakvu potvrdu da je optuživanje ruralne sredine za rastući nacionalizam opravdan. Međutim, potvrde za takav stav i sam Jansen ubrzo kreće da navodi:

„Ljudi bi se pozivali na izborne rezultate i tvrdili da Tuđman i Milošević ne bi ni došli na vlast da nisu imali podršku na selu (upor: npr. Cohen, 1995: 157). I zaista, ruralno stanovništvo imalo je istaknutu ulogu u talasu populizma koje je ove političare doveo na vlast, i ono je bilo i garant njihovog političkog opstanka tokom devedesetih.“

Štaviše, mnogi su autori skrenuli pažnju upravo na to – da je postjugoslovenski nacionalizam odraz romantičarske idealizacije seoskog života kao pravog izraza nacionalnog bića, od kojih Jansen navodi sledeće: Gellner, Heiberg, Nairn i Swedenburg za generalni problem romantizovanja ruralnog subjekta, a što se tiče postjugoslovenskih zemalja, tu su Popov, Buden, Đorđević, Ramet i Naumović (detaljnija bibliografija na kraju eseja). Jansen potom čak i navodi znanog beogradskog filozofa Radomira Konstantinovića, koji u svom delu *Filosofija palanke* (izdato 1969.) obrazlaže kako će filozofija i mentalitet ruralne sredine, kao 'produžetak tradicionalizma i autoritarizma, u kombinaciji sa mentalitetom opsade i s određenim poluurbanim malograđanskim crtama', na kraju eventualno i proizvesti neki vid nacionalizma. Upravo ono što se i desilo.

Ono što je skoro antropološki fascinantno je da Jansen navodi veliki broj autora, rezultate izbora i Konstantinovića, od kojih svi upravo potvrđuju 'primitivizam ruralnosti', a ipak ostaje 'iziritiran nedostatkom tolerancije' liberalnog antinacionalizma. On smatra, kako ćemo ubrzo videti, veoma pogrešno, da postoji nekakva vrsta orijentalizma u percepciji ruralnog elementa od strane urbanog. Kako sam Jansen objašnjava, 'ako pođemo od Edvarda Saida, u suštini orijentalističke logike jeste mehanizam međusobnog konstituisanja: Evropi je potreban njen konstruisani Drugi, orijent, kako bi uspostavila svoj identitet (Said 1978: 3, 7)'. Postavljajući pitanje da li je Jansen uopšte pročitao Saidovo delo, može se lako prokomentarisati da Saidov orijentalizam uopšte nema veze sa antinacionalizmom na Balkanu. Saidova koncepcija orijentalizma, naime, govori nam o predrasudama Zapadnog sveta koji se susreće sa nečim novim i nepoznatim, nečim imanentno drugačijim, i u tom susretu, to drugačije biva predstavljeno kao negativno. Primetimo da sam naglasio 'predstavljanje', zato što upravo u tome leži i ključ razumevanja ove zbrke. Kineska civilizacija bila je u mnogim momentima svoga razvoja znatno naprednija od evropske. Kina je imala i keramiku, i papir, i barut pre

Evrope. Igrom geopolitičkih slučajeva, Evropa je postala centar sveta, te je i Kinu, ma koliko naprednu, u svoje doba predstavljala kao nazadnu.

U bivšoj Jugoslaviji, pak, urbana sredina ne predstavlja ruralnu kao nazadnu. Gomila je autora, sa sve Radomirom Konstantinovićem, koji potvrđuju da ruralni tradicionalizam jeste taj koji je bio najjača potpora Miloševiću i Tuđmanu (i naravno, da su oni to sa velikim uspehom potporovali i eksploatisali). Činjenica je i da geografsko-socioliška analiza rezultata izbora za vreme vlade Miloševića i Tuđmana ukazuje na isto, što je i sam Jansen primetio. Konstantinovićev primer je možda najbolja potvrda svega toga, jer je on izveo najuspešnije filozofsku analizu datog entiteta, uspevajući da, da se tako izrazim, preokrene šta će se desiti. Dok je u matematici dva plus dva četiri, u filozofskim i sociološkim raspravama ništa nije tako određeno, te nema bolje potvrde valjanosti filozofskog diskursa od toga da se desi upravo ono što je filozof predvideo.

Ostaje, dakle, pitanje – odakle Jansenu ta 'iziritiranost'? Bez mnogo muke sam uspeo da nađem makar dve instance koje mogu funkcionisati kao odgovor na to pitanje.

Prva instanca je striktno logička, tj. metodološka. Jansen je, naime, napravio jednu veoma tipičnu, mada generalno slabo primećenu u modernom diskursu, logičku pogrešku – pogrešku lažne dihotomije (eng. fallacy of false dychotomy ili fallacy of the excluded middle), koja se najčešće susreće upravo u modernom, liberalno-levičarskom diskursu tolerancije. Danas je, izgleda, nužno tolerisati sve, pa i nacionalizam. Pogreška lažne dihotomije je greška u rezonovanju (mnogo češće paralogizam nego sofizam) u kojoj subjekat posmatra objekat diskursa u striktno monohromatskom spektru. Nešto je ili crno, ili belo. Nikakva siva sredina ne postoji. Dakle, ili si u potpunosti tolerantan, ili si u potpunosti netolerantan. Ne postoji 'srednja opcija'.

Nužno je, svakako, shvatiti da je socium prevashodno netolerantan. Ne tolerišemo ubistvo, ne tolerišemo krađu. Ne tolerišemo prevaru, ne tolerišemo genocid. Da, mi smo veoma netolerantni, i zbog toga smo bolji. Pomislimo samo šta bi bilo kada bismo krenuli da tolerišemo sve ono gorenavedeno? Zašto bi, onda, subjekat koji predstavlja otpor nacionalizmu i ruralnom primitivizmu bio tolerantan prema onome protiv čega se bori (sic!), tolerantan prema najjačoj kulturološkoj instanci koja mu uništava okruženje? Jedan od najboljih primera netolerancije bi bio primer Adolfa Hitlera i njegovog odnosa prema Jevrejima. Naravno, Jevreji su Hitlera četrdesetih (a i potom) mrzeli neopisivim intenzitetom. Mogao bih veoma jansenovski da budem 'iziritiran' jevrejskom netolerancijom prema Hitleru, budući da se oni sami bore protiv hitlerovskog diskursa (i politike)

netolerancije'. Naravno, niko me ne bi shvatio ozbiljno (nadam se). Zašto bi se išta razlikovalo u primeru postjugoslovenskog nacionalizma?

Ovo je sve jedan tipičan primer pogreške lažne dihotomije, na koju je Karl Popper već naleteo, u svom delu *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, navodeći kako 'totalna tolerancija' sadrži paradoks u sebi, jer ukoliko je subjekt tolerantan prema svemu, automatski nije tolerantan prema nedostatku tolerancije. Ergo, nije moguće (a kamoli poželjno) tolerisati sve. Ovakva greška tipična je u modernom liberalno-levičarskom diskursu, pogrešno predstavljajući same ideje levice i liberalizma i mutirajući ih groteskno. Ni demokratija, ni liberalizam ni leva strana političkog spektruma ne znače da je u društvu sve dozvoljeno i da se sve poštuje i toleriše. Zato sam ovakav vid diskursa označio prevashodno kao 'pseudoliberalan'.

Druga instanca koja nudi objašnjenje zašto je Jansen 'iziritiran' navodnim subjektivizmom pri percepciji ruralnog od strane urbane zajednice je čisto lične, subjektivne prirode. Čini se da autor ni sam to nije primetio:

„A kad bih, glasno i ponekad s namerom da provociram, rekao da je moja majka odrasla u zemljoradničkoj porodici a moj otac u veoma siromašnom radničkom kraju, da je, kao i njegovo šestoro braće, morao da napusti školu kad je imao četrnaest godina i da ide u fabriku da radi, da u mojoj široj porodici nikad niko ni prišao univerzitetu nije, da sam odrastao na selu, da se grozim stroge etikecije i malograđanskog moralizma i sve tako redom, prijatelji bi me odradili komentarom „eee, drugo je zapad“.

Odveć je sada jasna Jansenova subjektivnost u odnosu prema selu – njegova pozadina nam jasno govori o ljubavi prema selu koje sam nosi. Međutim, Jansenovo 'selo' nije ni izbliza isto kao i balkansko; mentalitet 'zapadnog sela' je odista drugačiji, kao što su primetili i sam Konstantinović i mnogi drugi autori, pa i učesnici Jansenovog etnografskog istraživanja, vrlo jasno rekavši – 'drugo je zapad'. Jansen, međutim, ovaj komentar ni ne uvažava, zaslepljen sopstvenom subjektivnošću. Iz inuenda teksta je, štaviše, jasno da on u stvari jedan sasvim objektivna, ma koliko simplifikovan, komentar – 'drugo je zapad' – smatra za odliku subjektivnosti. (O ovome bih tek mogao pisati i pisati – čini se da su takve monstruoze permutacije inficirale evropsku svest od Imanuela Kanta i njegovog tzv. kopernikanskog obrta. Postalo je objektivno biti subjektivna, u kratkim crtama. No, o tome neki drugi put.)

Literatura

- Buden, B. 1996. Barikade. Zagreb: Bastard-Arkzin.
- Cohen, L. J. 1995. Broken Bonds: Yugoslavia's disintegration and Balkan politics in transition (2nd ed.). Boulder: Westview.
- Đorđević, M. 1996. Matija Bećković – pesnik i propovednik, u: Republika 152, I-VIII.
- Gellner, Ernest. 1983. Nations and nationalism. London: Basil Blackwell.
- Heiberg M. 1989. The making of the Basque nation. Cambridge: Cambridge UP.
- Jansen, Stef. 2005. Antinacionalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu. Beograd: XX Vek.
- Konstantinović, Radomir. 2006. Filozofija palanke. Beograd: Otkrovenje.
- Nairn, T. 1997. The curse of rurality: limits of modernisation theory. u: Hall, J. A. (ed.), The state of the nation, Cambridge: Cambridge UP.
- Naumović, S. 1999. Identity creator in identity crisis: reflections on the politics of Serbian ethnology, u: Anthropological Journal of European Cultures 8:2.
- Popov, N. 1994. Le populisme Serbe, u: Les Temps Modernes 574, Mai 1994.
- Popper, Karl. XXX The open society and its enemies XXXX
- Ramet, S. P. 1996. Nationalism and the 'idiocy' of the countryside: the case of Serbia, u: Ethnic and Racial Studies 19:1.
- Swedenburg, T. 1990. The Palestinian peasant as national signifier, u: Anthropological quarterly 63:1.